

Εύρισκόμεθα ἤδη εἰς τὴν ἀποφράδα περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις (Θεσσαλονίκη, Ἰωάννινα, Ἄρτα) καὶ χῶραι (Μακεδονία, Ἡπειρος, Θεσσαλία, Αἰτωλία καὶ Ἀκαρνανία) διὰ τῆς βαθμιαίας πτώσεως αὐτῶν προητοιμάζον τὴν πτῶσιν τῆς Πόλεως καὶ σὺν αὐτῇ τὴν πτῶσιν τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ.

Περὶ τῆς εἰς τοὺς Τούρκους ὑποταγῆς τῆς Πρεβέζης Σεραφεῖμ ὁ Βυζάντιος γράφει ὅτι αὕτη «ὑπέπεσε τὸ πρῶτον ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν περὶ τὸ 1430 ἔτος, ὅτε τῆς αὐτῆς τύχης ἔτυχον καὶ πολλὰ μέρη τῆς Ἡπείρου, πρὸ πάντων δὲ τὰ Ἰωάννινα»¹. Τὴν γνώμην ταύτην παρεδέχθησαν καὶ ἄλλοι ὡς βάσιμον². Καθ' ἡμᾶς ὅμως δὲν εἶναι τοῦτο εἰ μὴ ἀπλῆ εἰκασία.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ Κάρολος Β' Τόκκος μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ παράδοσιν τῶν Ἰωαννίνων (9 Ὀκτωβρίου 1430) ἀπεχώρησεν εἰς τὴν Ἄρταν καὶ ἐκεῖ ἐδέσποσε μέχρι τοῦ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1448 ἐπελθόντος θανάτου αὐτοῦ καὶ ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν ἔγιναν κύριοι τῆς πόλεως ταύτης εἰ μὴ τὸν Μάρτιον τοῦ 1449. Ἄν λοιπὸν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι λόγῳ τῆς θέσεως αὐτῆς ἡ Πρέβεζα ἔπρεπε ν' ἀνήκῃ εἰς τὴν δυναστικὴν περιοχὴν τῆς Ἄρτης, λογικώτερον εἶναι νὰ δεχθῆ ὅτι αὕτη δὲν περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων εἰ μὴ μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἄρτης, δηλαδὴ μετὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1449. Πάντως ἡ πτῶσις τῆς Πρεβέζης δὲν δύναται νὰ συγχρονισθῆ μετὰ τῆς πτώσεως τῶν Ἰωαννίνων. Ὡς ἀπόδειξις δὲ τούτου δύναται νὰ προσαχθῆ καὶ ἡ σιωπὴ τοῦ Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτου, ὅστις ἐπισκεφθεὶς, ὡς προείπομεν, τὴν *Nicopolitanam civitatem* (τ. ἔ. τὴν Πρέβεζαν) περὶ τὰ μέσα Ἰανουαρίου 1436, ὁμιλεῖ περὶ ταύτης ὡς περὶ χώρας ἀνηκούσης εἰς τὸν Κάρολον Β' Τόκκον³, οὐδένα δὲ λόγον οὔτε κἄν ὑπαινιγμὸν κάμνει περὶ τῆς ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ παρουσίας τῶν Τούρκων, ἐν ᾧ ἀλλάχοῦ ὁμιλεῖ περὶ αὐτῶν ἀναφέρων, ὅτι ἔμαθεν ἐν Ἄρτῃ τὴν κατὰ τῶν Τούρκων μάχην τὴν γενομένην τὴν 16ην Σεπτεμβρίου 1436⁴.

Ὁ Σπ. Ἀραβαντινός, ἄγνωστον ποῦ στηριζόμενος, θέτει τὴν ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὑποταγὴν τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸ ἔτος 1495⁵, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μὲν Μελέτιος θέτει τὴν ἴδρυσιν τῆς Πρεβέζης ὑπὸ μορφὴν

¹) Σεραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, Δοκίμιον ἱστορικῆς τινὸς περιλήψεως τῆς Ἄρτης καὶ Πρεβέζης, Ἀθήναι 1884, σ. 219.

²) Σ. Ι. Βουτυρά, Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας, ἐν λ. Πρέβεζα.—Μπάριτ καὶ Χίρστ, Λεξικὸν Ἑγκυκλοπαιδικόν, τόμος Ε' σ. 921.

³) Ἡπειρ. Χρονικ. 1, 111 κ. ἔξ.

⁴) Ἡπειρ. Χρονικ. 1, 114.

⁵) Σπυρ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, Ἀθήναι 1895, σ. 108.

κάστρου¹, ὃ δὲ Βυζάντιος τὴν πρώτην ἱστορικὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς², ἐσφαλμένως νομίζων τὸ ἔτος τοῦτο ὡς ἔτος ὀλοσχεροῦς ὑποταγῆς τῆς Ἡπείρου, ἐν ᾧ αὕτη, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, εἶχε συντελεσθῆ κατ' οὐσίαν μὲν τῷ 1430, κατὰ τύπους δὲ τῷ 1448/9.

Ἡ ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένη χρονολογία εἶναι πιθανὸν ὅτι συνδέεται μετὰ τῆς κατὰ τὸ 1495, ὑποκινήσει τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Καρόλου Η', γενομένης ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐπαναστατικῆς κινήσεως³. Εἶναι δηλαδὴ πιθανόν, κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, νὰ ἀνηγέρθησαν ὑπὲρ τῶν Τούρκων φρούρια ἢ ἄλλου εἴδους ὀχυρώματα⁴ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἀπὸ τῆς δύσεως ἐπιφαινομένου κινδύνου, ὅστις ὁμως ἀπετράπη ἀφ' ἑαυτοῦ, διότι ὁ Κάρολος μαθὼν ὅτι ἐνηργεῖτο κατ' αὐτοῦ εὐρωπαϊκὴ συμμαχία ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ σχέδια αὐτοῦ καὶ τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν θηριωδίαν τῶν Τούρκων.

Κατὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζίτ ἐναντίον τῆς Ἑνετίας κηρυχθέντα τῷ 1499 πόλεμον ἐπεισοδιακῶς ἀναφέρεται ἡ Πρέβεζα. Ὁ Βαγιαζίτ δηλαδὴ ἐπιθὰς τοῦ στόλου τὴν 15 Ἀπριλ. 1500, ἔπλευσεν ἐναντίον τῶν ἐνετικῶν κτήσεων· φθάσας δὲ τὴν 12 Ἰουνίου εἰς Ναύπακτον καὶ διαμείνας ἐν αὐτῇ περὶ τὰς δώδεκα ἡμέρας ἔπλευσεν εἶτα πρὸς τὸ Κύβο-Δουκάτο τῆς Λευκάδος, πρὸ τοῦ ὁποίου συνηνώθη μετὰ τῶν ἐκ Πρε-

¹) Μελετίου. Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Βενετία, 1807. τόμ. 2, σ. 279 : Πρέβεζα, κάστρον νέον κτισθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1495.—Πρβλ. Παν. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία Ἡπείρου, Ἀθήναι, 1857, τόμ. 2, σ. 133.—Ζώτου Μολοσσού, Ἡπειρωτικαὶ Μελέται, Δρομολόγιον, Ἀθήναι, 1878 τόμ. 4, σ. 51 κ. ἔξ.

²) Σεραφεῖμ Βυζαντίου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 219 «ἱστορικῶς δὲ ἀναφέρεται, κατὰ τὸ ἔτος 1495, ὅτε οἱ Ὀθωμανοὶ, κατασχόντες ἅπαντα τὰ τῆς παλαιᾶς Ἡπείρου μέρη, καθίδρυσαν ναύσταθμον ἐν αὐτῇ ἐφελκύσαντες καὶ οἰκητὰς ἐκ τῶν πέριξ Ἀκαρνάνων καὶ Ἡπειρωτῶν ὑπηκόων αὐτῶν, καὶ Ὀθωμανικῶν εὐοικογενειῶν· ἐγείραντες δὲ καὶ ὀχυρώματα ἐπέδωκαν αὐτῇ ἔποψιν πόλεως, καταστήσαντες ἐν αὐτῇ καὶ νεώριον ἐν ᾧ διέμενον τὰ πολεμικὰ αὐτῶν κάτεργα». Τ' ἀνωτέρω ἀντέγραψεν ἀσφαλῶς ἀπὸ τῆς Χρονογραφίας τῆς Ἡπείρου τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ σ. 133.

³) Ὅργανα τῶν ἐν Ἡπείρῳ καὶ Ἑλλάδι ἐνεργειῶν τοῦ Καρόλου ἦσαν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Δυρραχίου, ὁ Ἄνδρέας Παλαιολόγος, υἱὸς τοῦ Θωμᾶ Παλαιολόγου δεσπότη τῆς Πελοποννήσου, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀριανίτης ὁ ἐκ Κομνηνῶν καὶ ἄλλοι· περὶ τῆς ἐξελεύσεως τῆς στάσεως ταύτης πρβλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθήναι, 1869, σ. 56 κ. ἔξ.

⁴) Πρβλ. Μελέτιον, ὡς ἀνωτ. τόμ. 2, σ. 279 καὶ Σεραφεῖμ Βυζαντίον, ὡς ἀνωτ. σ. 219.—Ὁ André Grasset Saint Sauver, ὁ νέος, πρόξενος τῆς Γαλλίας, διαμείνας ἐν Κερκύρα, Ζακύνθῳ, Λευκάδι κλπ. κατὰ τὰ 1782/4 μέχρι τοῦ 6 ἔτους τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας, ἐν τῷ Voyage historique, litteraire et pittoresque dans les Isles et possessions ci-devant Vénitienes du Levant, σ. 216 λέγει ὅτι οἱ Τούρκοι καταλαβόντες τὴν Πρέβεζαν ἔκτισαν ἓν φρούριον σχεδὸν ὅμοιον τῷ τῆς Ἁγίας Μαύρας, ἀλλ' ὁμως ὀλιγοτέρας ἐκτάσεως.

βέζης εἴκοσι ὀκτὼ πλοίων, μεθ' ὧν καὶ ἐστράφη πρὸς τὴν Μεθώνην ¹, ἧς καὶ ἐγένετο κύριος τὴν 10 Αὐγούστου 1500. Γενόμενος δὲ κύριος τῆς Πύλου (15 Αὐγούστου) καὶ τῆς Κορώνης ἔπλευσε κατὰ τοῦ Ναυπλίου, πρὸ τοῦ ὁποίου ὁμως ἐπ' ὀλίγον διέμεινεν, διότι ἐπληροφορήθη, ὅτι ἐνετικὸς στόλος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Βενεδίκτου Πεζάρου (Pesaro) ἔπλεεν ἐναντίον αὐτοῦ. Ἀποπλέων δὲ ὁ ὑπὸ τὸν Βαγιαζίτ στόλος πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ μέχρι τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸ τοῦ ὁποίου καὶ ὑπέστη ἱκανὴν φθορὰν συλληφθεισῶν καὶ εἴκοσι γαλερῶν. Οἱ δὲ Ἑνετοί, ἀφ' οὗ ἐλεηλάτησαν τὴν Μυτιλήνην καὶ τὴν Τένεδον, ὑπέταξαν τὴν Σάμον καὶ ἀνέκτησαν τὴν Αἴγινα, κατέπλευσαν τέλος εἰς τὴν Πύλον, ἧς ἐγένοντο εὐχερῶς κύριοι. Ἐπειτα δὲ πλεύσαντες εἰς Ζάκυνθον συνηνώθησαν μετὰ τοῦ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ διασήμου ναυάρχου Γονζάλβου Καρδουβίου (Gonzalo de Cordoba) σταλέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰσπανίας καὶ Νεαπόλεως στόλου ἐξήκοντα ἰσπανικῶν γαλερῶν καὶ προέβησαν εἰς τὴν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀπελευθέρωσιν τῆς Κεφαλληνίας. Μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν ταύτην ὁ μὲν ἰσπανικὸς στόλος ἔπλευσεν εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ ἐνετικὸς ναυαρχοῦντος τοῦ Πεζάρου κατέπλευσεν εἰς Λευκάδα. Ἐντεῦθεν ὁ Ἑνετὸς ναύαρχος μετὰ ὀκτὼ ταχυπλόων γαλερῶν, ἐφ' ὧν ἐπεβίβασε τοὺς ἀρίστους τῶν ναυτῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν, εἰσέπλευσεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Πρεβέζης, ἀπεβίβασε στρατὸν καθ' ὅλην τὴν ἀκτὴν καὶ ἀποκρούσας τοὺς ἐκ τοῦ φρουρίου ἐξεληθόντας Τούρκους κατώρθωσε νὰ γίνῃ κύριος καὶ λάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ στολίσκον νεοτεύκτων τουρκικῶν καταδρομικῶν καὶ ν' ἀποπλεύσῃ, διελθὼν διὰ μέσου τοῦ πυρὸς τοῦ ἐχθροῦ, εἰς Λευκάδα καὶ Κέρκυραν, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀπωλείας πλὴν τοῦ θανάτου τεσσαράκοντα στρατιωτῶν ². Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο ἐξελήφθη ὑπὸ τινῶν ὡς κατάληψις τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν ³, ἐν ᾧ τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι αὕτη παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ

¹) Ἰωαννικίου Καρτάνου Ἄνθος, παρὰ Hopf, Chroniques Gréco-romanes, σ. 268 κ. ἐξ. Πρὸβλ. J. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, Pest 1835, τόμ. 2, σ. 325.

²) J. Hammer, Geschichte, ὡς ἀνωτ. τόμ. 2, σ. 328.—Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 65. Πρὸβλ. Π. Χιώτου, Ἱστορικά ἀπομνημονεύματα, Κέρκυρα, 1858, τόμ. 2, σ. 338 κ. ἐξ.—Καδμίου, Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις παρὰ τὴν Πρέβεζαν, Ἀθῆναι, 1900, σ. 8.—Οὐίλλιαμ Μίλλερ-Σπ. Λάμπρου, Ἡ Φραγκοκρατία ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι, 1909/10, τόμ. 2, σ. 289.

³) Σερραφεῖμ τοῦ Βυζαντίου, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 220, § 3: Οἱ Ἑνετοὶ κατέλαβον αὐτὴν [τὴν Πρέβεζαν] διὰ πολέμου ἀρχιναυαρχοῦντος τοῦ Πεζάρου κατὰ τὸ ἔτος 1499. Ὁ Σερραφεῖμ, ὡς βλέπει τις, σφάλεται καὶ ὡς πρὸς τὸ ἔτος, καθ' ὃ τὸ πολεμικὸν ἐπεισόδιον ἐγινε, διότι ὁ ναύαρχος Βενέδικτος Pesaro ἦλθεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα περὶ τὸ τέλος Αὐγούστου τοῦ 1500.

τούς Τούρκους¹, οἵτινες διὰ τῆς κατὰ τὸ 1502/3 συναφθείσης συνθήκης² ἠνάγκασαν τοὺς Ἐνετοὺς ν' ἀποδώσωσι καὶ τὴν πρὸ μικροῦ ὑπ' αὐτῶν καταληφθεῖσαν Λευκάδα³). Ἡ συνθήκη αὕτη, ἣτις περιώρισε τοὺς Ἐνετοὺς εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Κεφαλληνίας, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας, ἀνανεωθεῖσα τῷ 1513 καὶ 1521⁴ ἔγινεν ἀφορμὴ, ὥστε ἡ Ἑλλάς νὰ παύσῃ ἐπὶ τριακονταετίαν (1500—1530) περίπου νὰ εἶναι τὸ ἔδαφος, ὡς εἶπεν, ἡ παλαιστρα, τοῦ διαπληκτισμοῦ τῶν ξένων στρατῶν καὶ στόλων.

Εἰς τὸ τέλος τῆς εἰρηνικῆς ταύτης περιόδου ὁ Μελέτιος ἀναφέρει τὴν ἀνανέωσιν τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως⁵. Ἡ μακρὰ σχετικῶς εἰρήνη διεκόπη τῷ 1531, καθ' ἃ οἱ ἐκ Ρόδου ἐξωσθέντες ὑπὸ τῶν Τούρκων ἱππότες τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου ἐπεχείρησαν διὰ πραξικοπήματος νὰ καταλάβωσι τὴν Μεθώνην.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1532) ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε' ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος, ὁ ὁποῖος κατέληξεν εἰς τὴν τῷ 1534 ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου ἐγκατάλειψιν τῆς Κορώνης, ἧς οἱ κάτοικοι, κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνας, διότι οἱ Ἕλληνες εἶχον φύγει πρότερον εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, φοβούμενοι τὴν μανίαν τῶν Τούρκων ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξοικισθῶσιν εἰς Σικελίαν καὶ Νεάπολιν.

Κατὰ δὲ τὸ 1537 Σουλεϊμάν ὁ Μεγαλοπρεπής, ἐπιρρίπτων μέρος τῆς εὐθύνης τοῦ προηγουμένου πολέμου εἰς τὴν Ἐνετίαν ἐκήρυξε κατ' αὐτῆς τὸν πόλεμον καὶ ἀνέθεσε τὴν ναυαρχίαν εἰς τὸν Γάλλον ἐξαμότην πειρατὴν Χαϊρεδὴν πασᾶν Βαρβαρόσσαν. Οὗτος μετὰ ἰσχυροῦ στόλου ἀποπειραθεὶς νὰ καταλάβῃ τὴν Κέρκυραν καὶ ἀποτυχῶν κατέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Πρεβέζης καὶ ἐκεῖθεν ἀπάρας ἐλεηλάτησε τὴν Κεφαλληνίαν, τὴν Ζάκυνθον καὶ τὰ Κύνθηρα. Μετὰ δὲ ταῦτα πλεύσας πρὸς τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένας νήσους τοῦ Αἰγαίου ἐκυρίευσεν καὶ ἐλεηλάτησε ταύτας, καθ' ὃν χρόνον ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κασίμ πασᾶ ἠγωνίζετο, ὅπως κυριεύσῃ τὸ Ναύπλιον, μίαν ἐκ τῶν δύο ἀπομεινασῶν εἰς τὴν Ἐνετίαν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις.

¹) Σεραφείμ τοῦ Βυζαντινοῦ, Δοκίμιον, ὡς ἀνωτ. σ. 220. — Σκ. Ἀραβατινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ, σ. 109.

²) Αἱ διὰ τὴν συνθήκην ταύτην διαπραγματεύσεις ἤρξαντο ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1502. Τὴν 14 Δεκεμβρίου 1502 ἐξεδόθη σχετικὸν σουλτανικὸν φιρμάνιον, τὴν δὲ 3 Αὐγούστου 1503 ἡ Ἐνετικὴ Δημοκρατία ἐδήλωσεν ὅτι ἀπεδέχετο τοὺς ὄρους βλ. σχετικὰ παρὰ Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 69 κ. εἰς.

³) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 69.

⁴) Οὐέλ. Μίλλερ-Σπ. Λάμπρου, Ἡ Φραγκοκρατία, ὡς ἀνωτ. τόμ. 2, 241.—Περδλ. Miklosich—Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, Βιέννη τόμ. 3, σ. 360. R. Predelli, Libri commemoriali, Βενετία, 1876—1907 τόμ. 6. σ. 131.

⁵) Μελετίου, Γεωγραφία, ὡς ἀνωτ. τόμ. 2, σ. 279: Πρέβεζα· κάστρον νέον κτισθὲν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1495, εἶτα πάλιν τελειωθὲν ὑπ' αὐτῶν ἐν τῷ 1530.

Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ὁ πάπας Παῦλος Γ', κινήσας πάντα λίθον πρὸς συγκρότησιν νέας σταυροφορίας, κατώρθωσε τέλος τὴν 8 Φεβρουαρίου 1538 νὰ συνομολογηθῇ ἐν Ρώμῃ συμμαχία, μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου Ε', τῆς Ἑννετικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ πάπα, στρεφομένη κατὰ τῶν Τούρκων. Συνεπεία ταύτης συμμαχικὸς στόλος, ἀποτελούμενος ἐξ ὀγδοήκοντα αὐτοκρατορικῶν γαλερῶν ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ἀνδρέαν Δόριαν, ὀγδοήκοντα ἑνετικῶν ὑπὸ τὸν Βικέντιον Καπέλλον¹ καὶ τριάκοντα ἐξ παπικῶν, εἰς ἃς προσετέθη καὶ ὁ στολίσιος τῶν ἱπποτῶν τῆς Μελίτης, ὑπὸ τὸν Μάρκον Γριμάνην, περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου τοῦ 1538 κατέπλευσεν εἰς Κέρκυραν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Γουμένισσαν. Ἐντεῦθεν ὀρμώμενος ὁ *Doria* ἐπεχείρησε τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου τῆς Πρεβέζης προσβαλὼν αὐτὸ κατὰ θάλασσαν, ἀλλὰ καὶ δι' ἀποδακτικῆς ἀγῆματος μετὰ τριῶν τηλεβόλων. Εἶχε δὲ τόσον προχωρήσει, ὥστε ἤλπιζε τις ταχεῖαν τὴν ἐκπόρθησιν αὐτοῦ· κατὰ τὴν κρίσιμον ὁμῶς στιγμὴν οἱ Τούρκοι ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου ἐπέπεσον κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ στρατοπέδου μετὰ τισαύτης ὀρμῆς, ὥστε οὗτοι περιελθόντες εἰς σύγχυσιν ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσιν ἀτάκτως πρὸς τὰ πλοῖα ἀφήσαντες οὐκ ὀλίγους ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς συγκρούσεως. Κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην διὰ τοὺς χριστιανοὺς στιγμὴν διεκρίθη ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ πεζικοῦ Ἀλέξανδρος *de Terni*, ὅστις, ἂν καὶ πληγωθεὶς, ἐπολέμησε μετὰ τῶν ἀνδρῶν αὐτοῦ μετὰ ἐξαιρετικῆς ἀνδρείας καὶ ἀνεχαίτισε τὴν ὀρμὴν τῶν ἐχθρῶν ἕως ὅτου κατώρθωσαν οἱ χριστιανοὶ νὰ ἐπιβιδάσωσι τὰ τηλεβόλα καὶ τοὺς τραυματίας.

Ὁ *Barbarossa* μαθὼν τὴν ἀπόπειραν ταύτην τοῦ συμμαχικοῦ στόλου ἔσπευσε μετὰ ἑκατὸν εἴκοσι καὶ δύο πλοίων πρὸς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων, ἀλλ' ἔφθασεν ἄργά, διότι οἱ σύμμαχοι εἶχον ἀπομακρυνθῆ². Καταπλεύσας δ' οὗτος τὴν 25 Σεπτεμβρίου (1538) εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον ἠγκυροβόλησε πρὸ τῆς Πρεβέζης τεθεὶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ φρουρίου ταύτης. Ἐκεῖ πρὸ τοῦ στομίου τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου συνεκρούσθησαν κατὰ τὴν 28 Σεπτεμβρίου οἱ ἀντίπαλοι στόλοι. Ἐνεκα δὲ τῆς ἀμφιρρόπου καὶ δυσερμηνεύτου στάσεως, ἣν ἐτήρησε, πρὸ καὶ κατὰ τὴν ναυμαχίαν, ὁ ἄλλως ἄριστος ναύαρχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου Ἀνδρέας Δόριαν, νικητὴς ἀνεδείχθη ὁ *Barbarossa*, ὅστις ἔνεκα τῆς ἐπελ-

1) Ἐν N. N. Memorie istoriogeografiche della Morea riacquistata dall'armi Venete del regno di Negroponte, Venezia, 1687, σ. 47 ὁ Καπέλλος δὲν ἀναφέρεται, ὡς στρατηγὸς δὲ τῆς Ἑνετικῆς δημοκρατίας ἀναφέρεται ὁ Ἀνδρέας *Doria*, τῶν δὲ παπικῶν ὁ πατριάρχης τῆς Ἀκυληίας *Mārkos Grimani*. Πρὸβλ. [Ἀνωνύμου] Die vortreffliche Halb-Insel Morea, Nürnberg, 1687 σ. 202.

2) N. N. Memorie istoriogeografiche, ὡς ἄνωτ., σ. 47—[Ἀνωνύμου] Die vortreffliche Halb-Insel Morea, ὡς ἄνωτ., σ. 202.—Πρὸβλ. Κ. Ζάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ. σ. 121 κ. ἐξ.

θούσης νυκτός ανέκοψε τὴν δίωξιν τῶν φευγόντων ἀντιπάλων καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πρέβεζαν, ἐν ἣ καὶ διέμεινε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Ὀκτωβρίου, ὅτε καὶ ἀπέπλευσεν εἰς ἀναζήτησιν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ὅστις ἀποφυγὼν τὴν σύγκρουσιν ἐπλευσε πρὸς τὴν Δαλματίαν ¹.

Τὸ γνωστότατον τοῦτο διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Πρεβέζης ἐπιστόδιον εἶναι περίεργον ὅτι οὐ μόνον χρονολογικῶς, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶς ἠλλοίωσεν ὁ Σεραφεῖμ ², ὃν ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι, δεχθεῖς ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1499 διετέλει ὑπὸ τοὺς Ἑνετούς, ἐν ᾧ, ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν, αὕτη πρὸ ἑκατονταετηρίδος ὅλης διετέλει ὑπὸ τοὺς Τούρκους.

Ὁ Βαρβαρόσας διὰ τῆς πρὸ τῆς Πρεβέζης νίκης ἐπέτυχε σὺν ἄλλοις καὶ τὴν διάλυσιν τῆς συμμαχίας. Ἡ δὲ Ἑνετία μείνασα μόνη ἠναγκασθη περὶ τὰς ἀρχάς τοῦ 1540 μετὰ πολλῆς δυσκολίας νὰ συνάψῃ μετὰ τοῦ Σουλεϊμᾶν ταπεινωτικὴν εἰρήνην, δι' ἧς ἐξεχώρησεν εἰς τὸν σουλτάνον καὶ τὰς μόνας ἀπομεινάσας ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Μονεμβασίαν ³.

Ἡ εἰρήνη ἢ ἐπιτευχθεῖσα διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ὑπῆρξε μακρὰ καὶ δὲν διεκόπη εἰ μὴ ὅταν ὁ διαδεχθεὶς Σουλεϊμᾶν τὸν μεγαλοπρεπῆ σουλτάνος Σελὶμ Β' ἀπεφάσισε νὰ προσβάλλῃ τὴν Κύπρον καὶ ἀποσπάσῃ ταύτην ἀπὸ τῆς Ἑνετίας. Αὕτη μόλις ἀντελήφθη τὰ ἐχθρικά τοῦ σουλτάνου σχέδια ἀπέστειλε τὸν Ἰούνιον τοῦ 1570 τὸν Σεβαστιανὸν Βενιέρην πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν φρουρῶν καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων τῆς Ἡπείρου μὲ ἀπόλυτον ἐλευθερίαν δράσεως. Οὗτος καταλαβὼν τὸ Σοποτὸν ἀπεφάσισε καὶ τὴν κατάληψιν διαφόρων ἄλλων στρατηγικῶν θέσεων, ἐν αἷς συγκατηριθμήθη ἡ Πρέβεζα καὶ ἡ Λευκάς· ἡ δὲ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου τούτου ἀνείεθη εἰς τὸν ἀρχιστρατήγον Σφόρτσαν Παλλαβισίνην. Ἡ περὶ καταλήψεως ὅμως τῆς Πρεβέζης ἀπόφασις ἐγκατελείφθη ὡς δυσεκτέλεστος ⁴.

Μετ' ὀλίγον τῇ συντόνῳ προσπαθεία τοῦ πάπα Πίου Ε' ὑπεγράφη ἐν

¹) [Ἄνωνύμου] Die vortreffliche Halb-Insel Morea, ὡς ἀνωτ. σ. 202. — N. N., Memorie istoriogeografiche, ὡς ἀνωτ., σ. 47. — An. Grasset Saint Sauveur, Voyage κλπ., ὡς ἀνωτ. σ. 261, ἐνθα γίνεται περιγραφὴ τῆς καταλήψεως τῆς Πρεβέζης. — Προχειρῶς βλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατ. Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 121. 123 κ. ἐξ. Πρβλ. Μίλλερ-Λάμπρου, Ἡ Φραγκοκρατία, ὡς ἀνωτ., 2 σ. 250 κ. ἐξ.

²) Σεραφεῖμ Βυζαντίου, ὡς ἀνωτ., σελ. 220 § 3: οἱ Ἑνετοὶ κατέλαβον αὐτὴν διὰ πολέμου, ἀρχιναυαρχοῦντος τοῦ Πεζάρου κατὰ τὸ 1499 καὶ κατεῖχον ἄχρι τοῦ ἔτους 1530, ἤτοι ἔτη 31, ὅτε διωχθέντες παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν, ναυαρχοῦντος τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου τοῦ Γάλλου τὴν καταγωγὴν ἀρνησιθρήσκου Χαϊρεδὶν πασᾶ Μπαρμπάρόσσα...». Πρβλ. Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ, ὡς ἀνωτ., σ. 109.

³) R. Predelli, Libri commemoriali, ὡς ἀνωτ. τόμ. 6, σ. 236. 238. — Πρβλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 125—Οὐτὶλ. Μίλλερ-Σπ. Λάμπρου, Ἡ Φραγκοκρατία, ὡς ἀνωτ., 2, σ. 253.

⁴) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 164.

Ρώμη τὴν 25 Μαΐου 1571 συμμαχία, μεταξὺ πάπα, βασιλέως τῆς Ἰσπανίας καὶ Ἑνετικῆς δημοκρατίας, ἣτις ἀπέστειλε, τὸν Ἰούνιον τοῦ 1572, στόλον ἰσχυρὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν Ἰωάννου τοῦ Αὐστριακοῦ (τοῦ Δὸν Ζουάν). Πρὶν ὅμως ὁ στόλος οὗτος ἀναχωρήσῃ ἐκ Μεσσηνίας, ὁ τουρκικὸς στόλος προλαβὼν ἔφθασεν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἡπείρου, ἀνέκτησε τὸ Σοποτὸν καὶ κατέλαβε καὶ ἄλλας Ἑνετικὰς κτήσεις· ἐν ᾧ δὲ ἐπολιόρκει τὸ Κάιταρον ἔμαθε τὴν προσέγγισιν τοῦ συμμαχικοῦ στόλου καὶ λύσας τὴν πολιορκίαν ἦλθεν εἰς Πρέβεζαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ναύπακτον καὶ τὰς Ἐχινάδας νήσους, πρὸ τῶν ὁποίων καὶ κατεστράφη ὑπὸ τοῦ συμμαχικοῦ στόλου.

Καὶ ἡ ἀπόπειρα ὅμως αὕτη πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπέτυχεν, ὅπως ὅλοι αἱ προηγούμεναι, καὶ κατέληξεν εἰς τὴν διάλυσιν τῆς συμμαχίας καὶ τὴν σύναψιν συνθήκης εἰρήνης τὴν 7 Μαρτίου 1573 μεταξὺ Σελίμ καὶ Ἑνετικῆς δημοκρατίας¹.

Αἱ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανικῶν τόπων προσπάθειαι τῆς δύσεως συνεχίζονται ὑπὸ ποικίλας μορφάς². Οὕτω κατὰ τὰ 1605 καὶ ἐξῆς στόλος τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Τοσκάνης, τῶν ἐν Μελίτη ἱπποτῶν καὶ τῆς Νεαπόλεως διέτρεχε τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας διαφοροτρόπως βλάπτων τοὺς Τούρκους καὶ διασπείρων ἐλπίδας ἀπελευθερώσεως εἰς τοὺς Ἕλληνας³. Εἰς τὰς ἐπιδρομὰς ταύτας ἀσφαλῶς ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐν τινι ἐνθυμήσει ἀναγραφομένη κατάληψις τῆς Πρεβέζης ὑπὸ τοῦ δουκὸς, περὶ ἧς δὲν γνωρίζομεν εἰ μὴ μόνον, ὅτι ὁ δούκας ἐπῆρε τὴν Πρέβεζαν τὴν 3 Ἀπριλίου 1605 δύο ὥρας πρὶν ἐξημερώσῃ⁴.

Ἐκτοτε καὶ αὐταὶ αἱ ἐνθυμήσεις διακόπτονται ὅσον ἀφορᾷ τὴν Πρέβεζαν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς δὲν ἀναφέρεται, ἐφ' ὅσον ἡμῖν γνωστόν, εἰ μὴ μόνον μετὰ τρία τέταρτα αἰῶνος.

Οἱ κατὰ τὰ ἔτη 1675 καὶ 1676 δηλαδὴ ἐπισκεφθέντες σὺν ἄλλοις καὶ τὴν Ἡπειρον Ἰάκωβος *Spon* καὶ Γεώργιος *Wheler* περιγράφοντες τὰ κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ὃν ὀνομάζουσι κόλπον τῆς Ἀρτης (*Golfe de Larfa*), ἀναφέρουσιν: ἀριστερὰ (εἰς εἰσιόντι) φαίνεται ἐν τουρκικὸν φρούριον ὀλιγώτερον ἢ τὸ τῆς Ἀγίας Μαύρας κατοι-

¹) Κ. Σάθα Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ. σ. 163, 164 κ. ἐξ.

²) Σημαντικώτερα τῶν προσπαθειῶν τούτων εἶναι ἡ τοῦ Καρόλου Β' δουκὸς τοῦ Nevers (1612—1624)· βλ. προχείρως Κ. Σάθα, Τουρκοκρ. Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ. σ. 196 κ. ἐξ.

³) Κ. Σάθα, Τουρκοκρ. Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ. σ. 195.

⁴) Σπ. Λάμπρος, Ν. Ἑλληνομνημόνων, τόμ. 7 (1910) σ. 184 ἀριθμ. 241—1605—1632.—Ἀπὸ Χριστοῦ ἄγε' μηνὶ Ἀπριλίου 3 ἐπῆραν τὴν Πρέβεζα ὁ δούκας μὲ πέντε κάτεργα τῆς νυκτὸς εἰς σὲ δύο ὥρας νὰ ξημερώσῃ. (Ἐν τῷ κώδικι 36 τοῦ Γυμνασίου Μυτιλήνης (Κεραμείως, Μαυρογορδάτειος βιβλιοθήκη σ. 143).

κούμενον, καλούμενον *Preventza*¹ καὶ τὸ ὅποιον ἦτο ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Νικοπόλεως (sic)². Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι καὶ οὗτοι διὰ μακρῶν περιγράφοντες τὰ κατὰ τὴν Ἄρταν, δι' ἐλαχίστων μόνον λέξεων ἀναφέρουσι τὴν Πρέβεζαν.

Ἡ κατὰ Μάρτιον τοῦ 1573 συναφθεῖσα, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ἐνετικῆς δημοκρατίας συνθήκη εἰρήνης διερρήχθη τέλος τῷ 1645, διὰ τῆς κατὰ τῆς Κρήτης ἐπιθέσεως τῶν Τούρκων. Οὗτοι μετὰ εικοσιπενταετῆ περίπου σκληρότατον ἀγῶνα, γενόμενοι κύριοι τῆς μεγαλονήσου τῷ 1659, ἠνάγκασαν τὴν Ἐνετικὴν δημοκρατίαν νὰ συνομολογήσῃ νέαν συνθήκην, ἣτις ἐπέπερωτο νὰ διαρρηχθῇ μετὰ 10 καὶ 5 μόλις ἔτη.

Ἐνετοὶ (1684—1701). Ἀρχομένου δηλαδὴ τοῦ 1684 οἱ συμμαχοῦντες αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας, πάπας καὶ βασιλεὺς τῆς Πολωνίας κατώρθωσαν νὰ πείσωσι τὴν Ἐνετικὴν δημοκρατίαν νὰ συμπράξῃ πρὸς καταπολέμησιν τῶν μόλις ἀποδιωχθέντων ἐκ τῶν τειχῶν τῆς Βιέννης Ὀθωμανῶν³. Ἐπισκευάσασα δ' αὕτη ἐν τάχει τὸν στόλον καὶ διατάξασα στρατολογίαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Δαλματίᾳ διώρισεν ἀρχιστράτηγον τὸν Φραγκίσκον Μοροζίνην, ὅστις εἶχε διακριθῆ κατὰ τὸν κρητικὸν πόλεμον⁴.

Τὴν 10 Ἰουνίου (1684) ὁ Μοροζίνης ἀναχωρήσας ἐκ τῆς Ἐνετίας καὶ παραπλεύσας τὴν Δαλματίαν ἔφθασε πρὸ τῆς Κερκύρας, ἔνθα καὶ συνηνῶθη μετὰ τοῦ στόλου τῶν ἄλλων συμμάχων. Τὴν 20 δὲ Ἰουλίου προσορμισθεὶς εἰς Δέματα τῆς Ἠπείρου καὶ ἀποβιβάσας ἐκεῖ τοὺς μετ' αὐτοῦ συνεκατρατεύοντας ἀρματωλούς⁵, παρεσκευάσθη πρὸς πολιορκίαν τοῦ φρουρίου τῆς Λευκάδος. Διαρκούσης τῆς πολιορκίας ταύτης ὁ Μοροζίνης πληροφορηθεὶς, ὅτι ὁ Σαβάν πασᾶς εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον τῆς Πρεβέζης ἤτοιμάζετο νὰ σκεύσῃ εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Λευκάδι πολιορκουμένων, διέταξε τὸν συμμετέχοντα τοῦ ἀγῶνος Κεφαλλῆνα Βαπτιστὴν *Μεταξᾶν*, μετὰ

¹) J. Spon—G. Wheeler, Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676, Haye, 1724, τόμ. 1 σ. 81.

²) J. Spon—G. Wheeler, Voyage κλπ. ὡς ἀνωτ.—Περὶ δὲ τῆς συγχύσεως Νικοπόλεως-Πρεβέζης βλ. ἀνωτέρω.

³) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 311. — Περὶ τῶν πολιορκιῶν τῆς Βιέννης ὑπὸ τῶν Τούρκων βλ. Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας. Νέα σειρά, τόμ. 1 (1928/9) τευχ. α', σ. 5 κ. ἔξ., τευχ. β', σ. 5 κέξ., τευχ. γ', σ. 5 κ. ἔξ.

⁴) Ὁ Φραγκίσκος Μοροζίνης διαδεχθεὶς τὸν Ἰωάννην Βαπτιστὴν Γριμάνην ἐν τῇ ναυαρχίᾳ τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου τῷ 1659 κατέπλευσεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα καὶ διὰ ποικίλων ἐνεργειῶν παρηνώχλει τοὺς κατὰ τῆς Κρήτης ἐστραμμένους Τούρκους, διακριθεὶς κυρίως κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Χάνδακος.

⁵) Οἱ ἀρματωλοὶ οὗτοι ἦσαν, ὡς γνωστόν, Ἀγγέλῃς ὁ Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Πᾶνος ὁ Μεϊντάνης ἐκ Κατούνης τῆς Ἀκαρνανίας καὶ τὸ Μικρὸ Χορμόπουλο ἐξ Ἀγρᾶφων. Πρὸβλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ. σ. 313.

τῶν μετ' αὐτοῦ Κεφαλλήνων, νὰ καταλάβωσι τὰ παρακείμενα μέρη καὶ νὰ παρεμποδίσωσι πᾶσαν συγκοινωνίαν τῶν πολεμίων μετ' ἀλλήλων, πρὸς δὲ ἀπέστειλε καὶ γαλέρας εἰς τὸν κόλπον τῆς Πρεβέζης πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων.

Μετὰ δὲ τὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τῆς Λευκάδος (6 Αὐγούστου), τὴν ὀλοσχερῆ κατάληψιν τῆς νήσου καὶ τὴν διευθέτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀκαρνανίαν πραγμάτων, ἀπεφάσισεν ὁ Μοροζίνης τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου τῆς Πρεβέζης¹. Εὐθύς ὁμοῦ ἀμέσως κατανοήσας οὗτος τὸ δυσχερὲς τῆς ἐπιχειρήσεως διὰ τὴν ὀχυρότητα τοῦ φρουρίου² καὶ τὴν ἐν αὐτῷ συγκέντρωσιν πολυαριθμῶν Τούρκων, προσεπάθησε διὰ συναφῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν νὰ περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἐχθρῶν. Διέταξε δηλαδή, ὅπως μοῖρᾶ τις τοῦ στόλου ὑπὸ τὸν μοίραρχον Κορνάρον ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Γουμνίτισης, ἑτέρα δὲ μοῖρα προσπειομένη ὅτι πλέει εἰς Κέρκυραν νὰ παλινδρομήσῃ καὶ προσβάλῃ τὴν Βόνιτσαν. Διὰ τοῦ τεχνάσματος δὲ τούτου ἐπέτυχεν, ὥστε οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τούρκοι ἐξέλθωσιν εἰς ὑπεράσπισιν τῶν προσβαλλομένων χωρίων. Τούτου γενομένου ὁ Μοροζίνης διέταξε τὸν στρατηγὸν Στρασόλδο (Strasoldo) ν' ἀποβιβάσῃ ἐν ὥρᾳ νυκτὸς πλησίον τῆς πόλεως, ἐν ᾗ οἱ Κεφαλλῆνες ὑπὸ τὸν Μεταξᾶν καταλάμβανον τὸ Βαθύ. Οἱ Τούρκοι, ἀντιληφθέντες τὰ γενόμενα ἐγκατέλιπον τὴν πόλιν, ἧς μετ' ὀλίγον ἔγιναν κύριοι οἱ χριστιανοί, καὶ ἐνεκλείσθησαν εἰς τὸ φρούριον.

Ὁ Μοροζίνης πρὶν ἀρχίσῃ τὴν πολιορκίαν τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ ἀπέ-

¹) Coronelli, *Memorie istoriografiche del regno della Morea, riacquistato dall'armi della serenissima republica di Venetia; di Guello di Negroponte Littorali sin a Salonichi, Venetia, 1693*. Εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μάτεση ἀναγράφονται τὰ ἐξῆς: 1684—Σεπτεμβρίου 14, ἦρθε ἕνα καΐκι ἀπὸ τὴν Ἁγίαν Μαύραν καὶ εἶπε πῶς ἀφέντης ὁ καπετὰν γενεράλης ἐπήγε στίς 10 τοῦ ἄνωθε, τετράδη ἡμέρα, εἰς τὴν Πρέβεζα καὶ τὴν πολιορκίαν...» (βλ. Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Ἀθήναι, 1867, σ. 197).

²) Οἱ J. Spon—G. Wheeler, ὡς ἄνωτ. τόμ. 1. σ. 81 περὶ τοῦ φρουρίου τῆς Πρεβέζης λέγουσι μόνον ὅτι: ἀριστερὰ [τοῦ κόλπου τῆς Ἁρτης] φαίνεται ἐν τουρκικὸν φρούριον ὀλίγον μικρότερον τῆς Ἁγίας Μαύρας. — Ὁ δὲ ἀνώνυμος ὁ γράψας, *Die vortreffliche Halb-Insel Morea*, ὡς ἄνωτ. σ. 202 λέγει ὅτι: αὕτη [ἡ Πρέβεζα] ὁμοιάζει πρὸς τὸ φρούριον τῆς Μαυρα [Ἁγίας Μαύρας], καίτοι αὕτη φαίνεται ὀλίγον μικροτέρα. Τὰ τεῖχη ταύτης εἶναι ὀχυροτάτων λίθων, τὸ δὲ ὕψος αὐτῶν εἶναι 11 ποδῶν. Ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχει μέγιστος πύργος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἱκανῶς εὐρύς, ὥστε νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ὑπερασπίσῃ ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀνδρῶν. Ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους ἔχει εὐρυτάτην πεδιάδα, ἣτις, ὡς καὶ τὰ οὐχὶ μακρὰν ταύτης εὐρισκόμενα προσάστια, ὑψοῦται εἰς λόφους τερπνοῦς. Αὕτη χρησιμεύει ὡς προστατευτικὸν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τεῖχος, δεδομένου ὅτι ἐδῶ δύναται τις νὰ τρέψῃ εἰς φυγὴν τοὺς ἀποβιβαζομένους ἐχθρούς.—Τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ ἀναγράφει καὶ ὁ N. N. ἐν *Memorie istoriogeografiche*, ὡς ἄνωτ., σ. 46.

στειλε πρὸς τὸν φρούραρχον *Μουσταφᾶ ἀγᾶν* ἐπιστολήν, δι' ἧς προέτρεπεν αὐτὸν εἰς ἄμεσον παράδοσιν¹. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἐκεῖνος ἠρνήθη, ὁ Μοροζίνης διέταξε σφοδρὸν κανονιοβολισμόν, οὗτινος συνέπεια ἦτο ἡ παράδοσις τοῦ φρουρίου ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ ἐπιτραπῆ εἰς τοὺς ἐν αὐτῷ ν' ἀποσυρθῶσιν ἀσφαλῶς εἰς Ἄρταν.

Τὸ φρούριον παρεδόθη εἰς χεῖρας τοῦ στρατηγοῦ *Στρασόλδου* μεθ' ὄλων τῶν ἐν αὐτῷ προμηθειῶν εἰς τρῶφιμα, πολεμεφόδια, τηλεβόλα, ὄπλα, πυρίτιδα, μηδ' αὐτῶν τῶν σημαιῶν ἐξαιρουμένων. Ἐκ δὲ τῶν πολιορκουμένων μόνον τριάκοντα τῶν ἐπιφανεστέρων ἐξῆλθον μετὰ τῶν ὄπλων, οἱ δὲ λοιποὶ ἐξῆλθον μὲν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἀλλ' ἄνευ ὄπλων καὶ ἀποσκευῶν· φρουροῦμενοι δὲ ὑπὸ ἰσχυρᾶς δυνάμεως ἀπεχώρησαν εἰς Ἄρταν².

Περὶ τῆς ἡμέρας τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου ὑπάρχει διαφωνία τις· δηλαδή ὁ μὲν Ν. Ν. λέγει ὅτι: αὕτη τέλος (ἡ Πρέβεζα) περιῆλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς γαληνοτάτης δημοκρατίας τὴν 29^{ην} Σεπτεμβρίου 1684³, εἰς δὲ τὸ Χρονικὸν τοῦ Μάτεση ἀναγράφεται ὅτι «Σεπτεμβρίου 18, ἐπῆρε καὶ τὴν Πρέβεζα, παρασκευὴ ἡμέρα, καὶ τὴν φορτιφικάρει»⁴ ἂν δὲ λάβῃ

¹) Ἡ ἐπιστολὴ ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: «Ἐφθασε τέλος πάντων ὁ παρὰ τοῦ ἐπουρανίου Θεοῦ ὄρισμένος καιρὸς, ὅπως ὑπὸ τῶν πανενδόξων ὄπλων τῆς γαληνοτάτης πολιτείας καταπολεμηθῆ καὶ τὸ φρούριον τοῦτο . . . » καὶ τελειώνει οὕτω. «Ὅθεν σκεφθῆτε καλῶς καὶ ἀποφασίσατε ἀμέσως, διότι ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων στιγμῶν ἐξαρτᾶται ἡ ἐκλογὴ τῆς ζωῆς ἢ τοῦ θανάτου ὑμῶν.» (βλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ., σ. 320).

²) βλ. Ν. Ν. *Memorie istoriogeografiche*, ὡς ἄνωτ. σ. 47.—[Ἄνωνύμου] *Die vortreffliche Halb-Insel Morea*, ὡς ἄνωτ. σ. 202.—Pittoni, *Il regno della Morea sotto i Veneti, Venetia*, 1688, σ. 11 κ. ἐξ.—Al. Locattelli, *Racconto storico della Veneta guerra in Levante, Colonia*, 1691, σ. 66. 73. 78 κ. ἐξ. 282.—Coronelli, *Memorie*, ὡς ἄνωτ. Ἐν ἀρχῇ καὶ εἰκὼν τοῦ φρουρίου.—Μιχαὴλ Νέποτα τοῦ Δουκὸς Ἑπειρωτικά, σ. 254, Χρονικὸν «Ἐπῆραν οἱ Βενετοὶ τὴν ἀγίαν Μαύραν καὶ Πρέβεζαν ἐπὶ ἔτους 1684» ἐκδ. Βόννης.—Arbois (frères d'), ὡς ἄνωτ. σ. 55.—Andr. Grasset Saint Sauveur, *Voyage*, ὡς ἄνωτ. σ. 262.—Πρβλ. Μελετίου, Γεωγραφία, ὡς ἄνωτ. τόμ. 2, σ. 279. 318: ἡ Πρέβεζα «ἦλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Οὐνετων ἐν ἔτει 1684».—Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ. σ. 310.—Leake, *Travels in northern Greece, London*, 1835, τόμ. 1, σ. 175—Σεραφεῖμ Βυζαντίου, ἐνθ. ἄνωτ., σ. 229. Ἡ κατάληψις αὕτη τῆς Πρεβέζης ἀναγράφεται καὶ ἐν τινὶ ἐνθυμήσει γραφείῳ μετὰ τρία ἔτη· πρβλ. Σπ. Λάμπρον, Ν. Ἑλληνομν., 7 (1910) σ. 202 ἀρ. 318: 1687. . . σωτήριον ἔτος ἀγλῆ . . . τρίτον ἔτος ὃν τῆς Μαύρας καὶ Πρέβεζας ἀρθίσης παρὰ τῶν Βενετῶν.—Ἄθαν. Σταγειρίτου, Ἑπειρωτικά, Βιέννη, 1819, σ. 407, § κς'.

³) Ν. Ν. *Memorie istoriogeografiche*, ὡς ἄνωτ. σ. 47.—Ὁ Andr. Grasset Saint Sauveur. *Voyage* κλπ., ὡς ἄνωτ. σ. 262, δέχεται ὡσαύτως τὴν 29 ν. ἡ. Σεπτεμβρίου, ὡς ἡμέραν παραδόσεως τοῦ φρουρίου· πρβλ. Καδμίου, Πολεμικαὶ ἐπιχειρήσεις παρὰ τὴν Πρέβεζαν, σ. 12, ἐνθα ὁ συγγραφεὺς δέχεται τὴν 29 Σεπτεμβρίου ὡς ἡμέραν παραδόσεως τοῦ φρουρίου.

⁴) Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, ὡς ἄνωτ., σ. 197.

ως ὑπ' ὄψιν τὴν κατὰ 11 ἡμέρας διαφορὰν τῶν ἡμερολογίων εὐρίσκει ὅτι αἱ δύο ἀνωτέρω πληροφορίες συμφωνοῦσι. Παρὰ ταῦτα ὁ Σάθας λέγει, ὅτι ὁ Μοροζίνης κατέλαβε τὸ φρούριον τὴν 8 Νοεμβρίου (ἡμέραν ἑορτῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ) ¹.

Ὁ Μοροζίνης γενόμενος κύριος τῆς Πρεβέζης διέταξεν, ὅπως τὸ κυριώτερον τῶν τζαμιῶν μεταβληθῆ εἰς ἐκκλησίαν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, καθ' ἃ λέγει ὁ Σάθας, εἰς δόξαν τοῦ ἁγίου, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ ὁποίου ἐκυριεύθη τὸ φρούριον, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀντίποινον τῆς ἐν Λευκάδι ὑπὸ τῶν Τούρκων βεβηλώσεως εἰκόνας τοῦ Ἀρχαγγέλου ².

Μετὰ ταῦτα, ἀφ' οὗ ἐγκατέστησε διοικητὴν τοῦ φρουρίου τὸν Νικόλαον Διόνην μετὰ τίτλον ἐκτάκτου προβλεπτοῦ καὶ τακτικὸν προβλεπτὴν τὸν Πέτρον Ζαγούρη ³. ἔπειτα δέ, ἀφ' οὗ ἐπεσκεύασε τὰ περιτοιχίσματα καὶ ἐφρόντισε περὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς πόλεως, περιέπλευσε τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Ἕλληνας.

Μετὰ δὲ τὴν ἐπίδειξιν ταύτην τοῦ νικηφόρου στόλου αὐτοῦ ἐπιστρέψας ὁ Μοροζίνης εἰς Πρέβεζαν διέμεινεν ἐν αὐτῇ ἐπ' ἀρκετὸν παρασκευαζόμενος, ὅπως μετασταθμεύσῃ εἰς Κέρκυραν πρὸς διαχείμασιν καὶ περίθαλψιν τῶν πασχόντων στρατιωτῶν αὐτοῦ. Ἐν αὐτῇ δ' εὐρισκόμενος ἐδέχθη τὴν 23 Νοεμβρίου (1684) τὴν πρεσβείαν τῶν Μανιατῶν ἐξαιτουμένων τὴν συνδρομὴν τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ αὐτῶν ἀγῶνος ⁴.

Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1685 ὁ Μοροζίνης ἐνώσας ἐν Κερκύρα τὰς παρ' αὐτῷ ὑπαρχούσας δυνάμεις μετὰ τῶν ἐξ Ἐνετίας ἀποσταλεισῶν ἐπικουριῶν ἔπλευσε πρὸς τὴν Λευκάδα καὶ τὸν Ἀστακόν, ἐνθα ἐδέχθη καὶ νέας ἐπικουρίας. Οὕτω δὲ συγκροτήσας στόλον ἑβδομήκοντα ἐξ πλοίων, ὃν ἐπέβαινον ἐννέα χιλιάδες καὶ πεντακόσιοι στρατιῶται, ἀνέλαβε νὰ συνεχίσῃ τὸν συμμαχικὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον ⁴. Ὁ ἀγὼν οὗτος διαφ-

¹) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ., σ. 320.

²) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ., σ. 320.

³) Τῆς πρεσβείας ταύτης, ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη ἀποστολὴ πυρίτιδος καὶ ἄλλων ἐφοδίων. Πρβλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, ὡς ἀνωτ., σ. 325 κ. ἔξ.—Ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Μάτεση σχετικῶς ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς: «1685 Ἰανουαρίου 31 ἦρθε μία τράτα ἀπὸ τῆ Πρέβεζα καὶ εἶπε πῶς ὁ καπετὰν γενεράλης ἐρολάρισε τέσσαρα καράβια τῆς ἀρμάδας καὶ τὰ φόρτωσε μπουλμπερι καὶ μπάλαις, μουσκέτα καὶ σπαθιά καὶ κουμαντάντε σὲ δαῦτα ὁ Δέλφης, γὰ νὰ πάγῃ στὴν Μάνη γιὰ βοήθεια τῶν Μανιατῶν καὶ καθὼς τοὺς ἐπρομετάρισε ἄνωθε » (Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Χρονικὸν Μάτεση, σ. 198).

⁴) Ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ 1685 τὸ Χρονικὸν τοῦ Μάτεση παρέχει τὰς ἑξῆς ἀσημάντους περὶ Πρεβέζης πληροφορίες: α) 1685. Στὴν αὐτὴν εἰς τὰς 7 τοῦ Μαγίου, ἦρθε ἓνα κιίκι ἀπὸ τὴν Ἁγία Μαύρα καὶ εἶπε πῶς ὁ ἀφέντης ὁ καπετὰν γενερόλης στὰς 6 τοῦ αὐτοῦ, τρίτη ἡμέρα, ἐπῆγε στὴ Πρέβεζα. » (Κ. Σάθα Ἑλ-

κέσας ἐπὶ δέκα καὶ πέντε περίου ἔτη, καθ' ἃ τὰ ἐνετικά ὄπλα, κατὰ τὸν περισσότερον χρόνον ὀδηγούμενα ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη, ἔσχον λαμπροτάτας ἐπιτυχίας, διακόπη διὰ τῆς τῆ μεσολαβήσει τῆς Ἀγγλίας καὶ Ὀλλανδίας ἐν Κάρλοβιτς, τὴν 26 Ἰανουαρίου 1699 γενομένης συνθήκης ¹.

Τοῦρκοι (1699-1717). Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης ἡ Ἑνατία ὑπεχρεώθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὴν Τουρκίαν τὰ φρούρια τῆς Ναυπάκτου, τοῦ Ἀντιρρίου καὶ τῆς Πρεβέζης ἐπὶ τῷ ὄρει τῆς καταδαφίσεως αὐτῶν ².

Μετὰ τὴν ὑπογραφήν τοῦ πρωτοκόλλου ὁ στρασκήρης τῆς Ἑλλάδος Ἰσμαήλ πασᾶς καὶ ὁ Ἰερώνυμος Δολφίνος, διορισθέντες πληρεξούσιοι πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν συμφωνηθέντων, προσέβησαν εἰς τὴν ἐκκένωσιν καὶ ἀνατίναξιν τῶν φρουρίων τῆς Πρεβέζης, Ἀντιρρίου καὶ Ναυπάκτου, καὶ τὴν εἰς τὰς τουρκικὰς φρουρὰς παράδοσιν αὐτῶν ³. Κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν

λην. ἀνέκδοτα, σ. 200. β') 1685... Ὀκτωβρίου 4, ἤρθαν 35 καράβια τῆς ἀρμάδας, καὶ προματεντάρικα φορτωμένα λαὸ, καὶ τὸν ξεπεράσαντες ἐδῶ ἕως τρεῖς χιλιάδες καὶ τὸν ἄλλον εἰς τὴν Πρέβεζα, Κεφαλονία καὶ Κορφοῦς». (Κ. Σάθα, Ἑλλην. ἀνέκδοτα, σ. 203). γ') 1685... Ὀκτωβρίου 20, ἤρθε μιά βάρκα ἀπὸ τὴν Πρέβεζα καὶ εἶπε πῶς ἀφέντης ὁ καπετὰν γκιουρᾶλης ἐπῆγε εἰς τὴν Πρέβεζα, καὶ ἐπῆγε παρακάτω ἕξ μίλια, εἰς ἓνα κάστρο ὀνομαζόμενον Γόνιτζα, καὶ τὸ πῆρε καὶ ἔβαλε κομμάτια καὶ σουλτάτους εἰς αὐτὸ καὶ τὸ φορτικώματις γιὰ νὰ φυλάξῃ τῆς Ρούμελης τὰ χωριά». (Κ. Σάθα, Ἑλλην. ἀνέκδοτα, σ. 203).

¹) Ἡ συνθήκη αὕτη ἔλαβεν, ὡς γνωστὸν, τὸ ὄνομα ἐκ τῆς παρὰ τὴν δεξιὴν ὄχθην τοῦ Δουναβίου κειμένης Κροατικῆς πόλεως Κέρλεβιτς, ἐν ᾗ συνῆλθον, τὴν 23 Ὀκτωβρίου 1698, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἀντιμαχεμένων καὶ μετὰ μακρὰς συζητήσεως γενομένας εἰς τριάκοντα καὶ ἕξ συνεδριάσεις, ἀπὸ τῆς 17 Νοεμβρίου 1698 μέχρι τῆς 26 Ἰανουαρίου 1699, καθώρισαν τοὺς ὅρους ταύτης. Βλ. P. Garzoni, *Istoria della repubblica di Venezia*, Βενετία, 1705, σ. 811.—Arbois (frères d'), *Memoire* κλπ., ὡς ἄνωτ. σ. 55. 88.—Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σ. 38.—Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ὡς ἄνωτ., σ. 426.—Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἔκδ. Ε' (1925) τόμ. Εβ', σ. 102.

²) Ἐν τῷ Χρονικῷ τοῦ Γαλαξειδίου, γραφέντι τῷ 1703, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «ἐν τέλει δέ, διὰ τῆς ἐν ἔτει 1700 (ὄρθ. 1699) γενομένης ἐν Κάρλοβιτση συνθήκης εἰρήνης μεταξὺ τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶ καὶ τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας, ἡ Ναυπακτος μετὰ τῆς Πρεβέζης παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους» (Κ. Σάθα, Ἑλλην. ἀνέκδοτα Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σ. 38).—Ὁ Καισάριος Δαπόντες ἐν τῷ Χρονογράφῳ (1648—1704) ἀσαφῶς ἀναγράφει τὰ κατὰ τὴν συνθήκην ταύτην (Κ. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθήκη, τόμ. 3, σ. 60)—Μελετιὸν, Γεωγραφία, ὡς ἄνωτ., τόμ. 2 σ. 279.—André Grasset Saint Sauveur, ὡς ἄνωτ., σ. 265.—Σεραφεὶμ Βυζαντίου, Δοκίμιον, ὡς ἄνωτ., σ. 220. Οὗτος ἐν σελ. 224 λέγει ὅτι μετὰ τῶν καταδαφισθέντων φρουρίων εἶναι καὶ τὸ τῆς Μπούκας κείμενον ἔναντι τοῦ Ἀκτιοῦ ἀκρωτηρίου, ἐπὶ τῆς θέσεως Παλαιοσάραγα, ἣτις ὀνομάσθη οὕτω ἐκ τῶν ἐρευσιῶν τοῦ ἐπ' αὐτῆς λαμπροῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀλλῆ πασᾶ.—Garzoni, *Istoria*, ὡς ἄνωτ., σ. 811.—Arbois (frères d') *Memoire*, ὡς ἄνωτ. σ. 55 58.—Ἀθαν. Σταγειρίτου, ὡς ἄνωτ. σ. 407 § κζ'.—Ζώτου Μολοσσού, Ἡπειρωτικαὶ μελέται, Δρομολόγιον, Ἀθήναι. 1878, τόμ. 4, σ. 51.

³) Garzoni, *Istoria della repubblica di Venezia*, ὡς ἄνωτ. σ. 794—826.—J. Hammer, *Geschichte*, ὡς ἄνωτ., τόμ. 12, σ. 446—450.—Κ. Σάθα, Τουρκοκρ. Ἑλλάς.